

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÖRTÉNELMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

HETEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1878.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

n. Pesty Frigyes
könyvtarából.

Duplum.

TARTALOM

- I. Szám. Nagyvárad elvesztése 1660-ban. Deák Farkas I. tagtól.
 II. » Adatok a »Nagy« Csáki István életéből. Deák Farkas I. tagtól.
 III. » Tanulmányok Erdély XVIII. századbéli jogtörténetéből. Jakab Elek I. tagtól.
 IV. » Ludányi Tamás egeri püspök. Balásay Ferencz I. tagtól.
 V. » I. Rákóczy György és a diplomácia. Szilágyi Sándor rendes tagtól.
 VI. » Gr. Prokesch-Osten Antal m. t. akad. kültag emlékezete, és Mátyás király könyvtára maradványainak fölfedezése. Ipolyi Árnold igazg. és rendes tagtól.
 VII. » Erdélynek Hunter János által készített térképe 1552-ből egy térképpel. Fabricius Károly lev. tagtól.
 VIII. » A Wesselényi család őseiről. Deák Farkas I. tagtól.
 IX. » Thurzó Zsigmond, János, Staniszló és Ferencz négy egykoru püspök a Bethlenfalvi Thurzó családból. 1497—1540. Wenzel Gusztáv r. tagtól.
 X. » Szilágyi Ferencz emlékezete. Szabó Károly r. tagtól.

NAGYVÁRAD
ELVESZTÉSE

1660-ban.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

DEÁK FARKAS

LEV. TAGTÓL.

Olvastatott a M. Tud. Akadémián 1877. február 19-iki ülésén.

BUDAPEST, 1877.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVRIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia öfűletében.)

Nagyvárad elvesztése 1660-ban.

A magyar birodalomban 1541-től 1686-ig tényleg három kormány uralkodott, de a sajátos egyensúly, mely köztük fönnállott, 1660-ban erős rázkodást szenvedett s a túlsúly még egy ideig a török kormány részére billent. Első volt a magyar kir. kormány, melyet néha jogosan neveztek német pártinak; második az erdélyi fejedelmi kormány, mely, a menyire lehetett, igyekezett magyar lenni, s harmadik a török kormány.

Mindeniknek érdekében állott a más kettőnek féken tartása s bármelyik kettő azon volt, hogy a harmadik erőben, hatalomban nagyon előre ne haladjon.

Azt lehetne gondolni, hogy a királyi és fejedelmi kormány ösztönszerűleg is mindig szövetségben voltak a török ellen; de a történelem azt tanítja, hogy néha a kir. kormány is szövetkezett vagy legalább egy kézre dolgozott a törökkel; az erdélyi kormány pedig már kezdetétől fogva a legtöbbször bensőbb szövetséget tartott a törökkel, mint a mily jó viszonyban volt valaha a királypártiakkal.

A királypárti kormány védte birtokát a török ellen a hogy tudta, de ezen fölül a 145 év legnagyobb részében harcban vagy legalább perben állott saját alattvalóival is, kik ilyenkor az erdélyi fejedelem trónjához támaszkodtak; s e mellett minthogy sértette a királyt az erdélyi fejedelmek souverainkedő állása, mindeniket lázította a töröktől való függetlenségre, hogy a fejedelem reá szoruljon — hogy összevessenek — s hogy a töröknek dolgot adjon; de másfelől nem fogadta el Bethlen Gábor őszinte szövetségi ajánlatát.

Sőt a maguk közt főnforgó ügyekben kötött szerződéseket is mindannyiszor erőszakkal megtörve, ha megtámadtatott, megveretett — akkor sem engedett, míg Bocskay, Bethlen, Rákóczi Bécs kapui előtt nem állottak.

Vég elemzésben mind a török, mind a független erdélyi fejedelemség egyaránt gyűlölet tárgya volt a kir. kormány előtt, s ennek körében akkor érezték legjobban magukat, ha ama kettő együtt verekedett, egymást emésztette, esak hogy egyik se győzze le teljesen a másikat.

Az erdélyi fejedelemnek szintén szerzett néhány csendes órát, ha a török és a német túl a Dunán s a nyugati vármegekben együtt verekedett, de hogy ezek se győzzék le egyik a másat teljesen, mert akkor bár melyik győző azonnal Erdélyre törne. Ha az erdélyi fejedelemnek a némettel volt baja, akkor ugyancsak járatta a portát, a budai, nándorfehérvári és temesvári pasákat, mint pl. a híres három fejedelem; ha azonban a törökkel tűzött össze, ugyancsak hajtogatták magukat az erdélyi urak a bécsi előszobákban, mint ezt a János-Zsigmond, Báthori Zsigmond és B. Gábor, II. Rákóczi György és Kemény János történetei bizonyítják. Természetes, hogy e politikai ingadozásnak még a látszólagos vagy hivatalos béke idejében is sok árnyalata volt és így támogatták és tartották fenn egymást önérdekeik által váltakozva az elsőségben és túlsúlyban s mindannyiszor visszalebbenve abba a sajátságos egyensúlyba, míg végre az életrealóbb leszorította a térről az élehetlenséket, más idők, más emberek álltak elő s az érdekek más irányba tereltek a törekvéseket.

A II. Rákóczi György lengyelországi szerencsétlen hadjárata által előidézett helyzet ismeretes. Ő ugyanis a hagyományos erdélyi politikától eltérőleg, országát és trónját nemcsak a török gyámkodás alól akarta kiszabadítani (1657-ben), hanem, mint egykor Báthori István, a lengyel koronát is birni óhajtott. De e különben elég nemes nagyravágyásához nem volt elég méltó, — nem volt elég tartalmas egyénisége. Báthori Istvánt nagy esze, erélye, hosszas időn át különféle politikai hivatalokban és diplomacziái küldetésekből szerzett bő tapasztalása, bölcsesége, mérséklete óhajtottá s aztán kedvelté tették minden rendek előtt. Rákóczinak nagy vágyain kívül

csak tele kincstára, néhai atyjának emléke volt támogatója, maga, mint fejedelmi urfi, elég tanításban s oktatásban részesült ugyan, de komoly tapasztalatokkal nem bírt, modora rideg, nagy uras volt; másfelől, mint hiu ember, mindig csak hízegő dolgokat szeretett hallani, körülvette magát sok léha emberrel; szerette, hogy udvarát járja a sok követség s nemcsak a nagyobb államok, hanem a liliputi országok, néptörzsek s egyes pártok követői is hemzsegték körülte, kiket mindannyiszor pompásan fogadott s leveleiben folytonosan bizonyos dicsekvéssel emlegeti tatárok, vajdák, kozákok, pasák stb. követeinek jövését, menését. Bölcs fejedelem alapos tanulmányokra használta volna e körülményt, ő hivalkodott a közvélemény előtt, titkolózott kormánytanácsával szemben, időtlen terveket szőtt, gyanus szövetségeket hajhászott s veszedelmes kötelezettségeket vállalt. Így aztán minden lépten, nyomon s képzelt czimborái mindenikében csalódnia kellett. Mikor aztán borusra fordultak napjai, a német császárhoz, esztergomi érsekhez, a korlátnokhoz fordult — és a másik órában a törökhöz akart ragaszkodni, a porta örökös rabszolgájának vallotta magát s csak végre midőn látta, hogy valódi segítséget már egyiktől se nyerhet, akkor lépett az egyedül vivő kétségbeesés, a végsőig való harciz természetlen, de legalább hősi névvel jutalmazó utjára.

A bécsi udvar körül Rákóczi pártján volt Lippai érsek, Szelepcsényi a kancellár, marquis Gonzaga Hannibál, ő felsége egyik tábornoka, némileg Wesselényi a nádor — de Rákóczi nem volt őszinte s ezek is keveset tehettek, mert az ellenpárt ernyedetlenül Rákóczi boldogulása ellen dolgozott, e pártnak feje gróf Csáky István volt a tárnokmester, szepesvármegyei főispán és a Szepesföld örökös ura. Csáky a Rákóczi háznak kérelmelhetetlen ellensége volt ¹⁾. Sohasem tudta meg-

¹⁾ Lásd »Századok« 1872-ik évfolyam 632. s következő lapjain. Egykor II. Rákóczi György egyik alvezére Zákány András által, ki hajdan Csáky szolgálatában állt, levelet íratott Csákyknak, melyben ez áll: »Az mi kelmes urunk mlgs R. Gy. itt lévén az napokban, panaszkodott azon ngdnak soha sem vétett, véteni sem akart, mégis ngd fejedelmet ellene foveálja, tanácsolja, igazgatja az ellen való dolgaiban, kinek miért kelljen így lenni nem tudja.« Mire Csáky így felelt: »Irja Kd Rá-

bocsátani a Rákócziaknak, hogy I. Rákóczi György brandenburgi Katalint s általa ötöt is az erdélyi fejedelemségből kiforgatta; a fejedelemszöny erdélyi jószágait elesalogatta s uthan állott, hogy magyarországi jószágait, különösen Munkácsot, Csáky kézrekerithesse. Ezek, igaz, harmincz év előtt történtek, mikor II. Rákóczi György még gyermek volt; de Csáky gyűlöletét átvitte a fiura is, ki szintén ridegen bánt vele, midőn legkisebb fiának Csáky Lászlónak, ki atyja ellen föltámadt, hathatósan pártját fogta. Csáky fordult meg Pozsonyban gyakran s néha Bécsben is, de rendszeren Szepes várában lakott s onnan intézte hivatalos és politikai működését, mert sem brand. Katalin idejében, sem lengyelországi követségében oly befolyásos szerepet nem játszott, mint 1657-től 1662-ig, azaz haláláig.

E válságos időkben az erdélyi dolgokról ő volt az udvarnak legrészletesebben író- s egyik legszorgalmasabb tudósítója. Hinni, — amint alább látni fogjuk — annyit hittek neki is, a mennyit akartak, habár 1656-ban III. Ferdinánd s 1660 vége felé Leopold maga levelet intéztek hozzá, melyben fölszólítják, hogy értesítéseit és tanácsát az erdélyi dolgokban mindannyiszor küldje be, valahányszor szükségesnek tartja, — ugyancsak erre kérte gróf Porcia, marquis Gonzaga Hannibál, gróf Nádasdi országbíró s különösen gróf Rottál János, kivel, mint az udvari titkos tanács közvetítőjével, e négy-öt év alatt néhány száz levelet váltott, melyek a gróf Csákyak kassai levéltárában maig fönmaradtak ¹⁾. Ezekből látszik, hogy Csáky a dolgokat szemmel tartotta s tudott mindent. Csak egy szempontból látott homályosan, hogy t. i. minden esetben és minden fordulat közt Rákóczi-ellenes volt s e miatt Bar-

kóczi György uram panaszkodott ellenem, hogy nekem soha nem vétett véteni sem akart, mégis Barcsai uram ő ngát ellene tanácslom. Ugy vagyon, a miben nem véthetett, abban nem vétett, de a miben véthetett, mind atyja és maga is azt el nem mulatták, kíról mint privatumról (most hallgatok, várván Istentől satisfactiómat stb.)

¹⁾ Van több levele Nádasdinak, sok Wesselényinek s néhány Gonzaganak, Porcianak, Auerspergnek, melyeket *Merz Pál* ur sziveségéből voltam szerencsés átnézni még 1872-ben s az óta részben le is másoltam; a nagyobb rész mellett ott van Csáky válaszána fogalmazványa is.

csai gyengeségét és alkalmatlanságát későskén vette észre. Egyebekben, mint jól értesült, okos, tapasztalt ember, tapintatos, sőt böles tanácsokat adott s bizonynal az udvar elég jól választott, mert az erdélyi dolgokat, habár 1630 óta nem volt Erdélyben, jól ismerte s az udvar tanácsosai között mindenetre legjobban. Minden uton összeszerezte a tudósításokat s fönt említettekén kívül szorgalmasan levelezett Budai Zsigmonddal, egy mármarosvármegyei művelt, okos emberrel, ki Barcsainak volt jobb keze s kinek neje és gyermekei Szepes várában voltak elhelyezve; Kemény Jánossal, ki már tatár rabságában nyiltan kezdett a fejedelemségre törekedni; Zichy Istvánnal, ki ez időben pozsonyi kamarai gróf volt s Souches táborában kincstartó, eszes, okos ur; Pethő Zsigmond kassai alkapitánynyal, kinek felesége s gyermekei a háborus idő alatt szintén Szepesvár falai között voltak; ez a Pethő azonban kissé kétes jellemű embernek látszik, mert II. Rákóczi Györggyel is a legszivélyesebb levelezésben állott s Rákóczi leveleit részint eredetiben, részint hű másolatban mindannyiszor megküldte Csákyknak.

Végre Wesselényivel a nádorral s ennek egyik titkárával, Bosnyák Péterrel, továbbá sok erdélyi urral, köztük Rhédei Ferenczcel, Haller Gáborral, saját uradalmi tisztjeivel, várnagyjaival, kik mindenről értesítették, s így lehet állítani, hogy ő ez időben a legjobban értesültek közé tartozott, s mint ilyen, alapos híreket közölt az udvarral is.

A Rákóczi és Barcsai közt fönforgó küzdelemben, mint már említettem, határozottan Barcsai mellett irogatott és izgatott, vagyis minden áron Rákóczi ellen. Váradot illetőleg nagy szerencsétlenségnek tartotta e fontos erősség vesztét, de midőn Rákóczi és pártja már 1658-ban a borosjenői találkozás (szeptember 10—14-én) után vádolni kezdték Barcsait, hogy a fejedelemségért Nagyváradot is oda ígerte — e vádat Csáky is rágalomnak tartotta; mindamellét a híreket pontosan bejelentette Pozsonyba, Bécsbe. A hír 1658. végén s az 1659. év folytán közzsájon forgott s minden jött-ment politikus szemére vetette a Barcsai-pártiaknak. Igaz volt-e e vád vagy nem, határozottan ma sem felelhetünk, de ha formailag nem is történt meg az ígélet, benne rejlett azon módban, melyben

Barcsai a török nagyvezértől a fejedelemséget megválasztatása előtt alkudozás közben elfogadta. Ha védelmezni akarnók, arra hivatkozhatnánk, hogy ő a vádat mindig tagadta; már 1659. január 16-án Déésen kelt levelében így ír Csákynak: »Mostan is oltalmazzon Isten annak csak gondolasától is, Váradot más idegen nemzet kezébe ejteni igyekezzünk, de emlékezzék rája kd (adja Isten hibázzunk irásunkban), ha az méltóságos fejedelem (t. i. R. György) kezénél marad Várad, az is elvesz nem különben mint Jenő, ki is elszakadván Erdélytől, úgy esék török kézbe, az Tiszán innen levő két vármegye is (Szathmár, Szaboles) porrá tétetik, császárral ő felségével való békesség is felbomol és félő, az egész magyar nemzetnek is romlása ne következék.« Ugyan csak e tárgyra vonatkozólag Csáky az új várad kapitánynak, Haller Gábornak gratulálván, Szepes várából 1659. aug. 4-én kelt levelében így ír: »... szükségesnek itéltem lenni, hogy ezekről tudsítsam kdet és kd által én magamat is informáltassam volta-képen, hogy az gyors hamisságot az ő operálásában fojt-hassam meg az kegyelmes uram királyom előtt, mert az előbbi fondor hirt akarná az esintalan irigy világ megújítani, t. i. hogy Váradot az töröknek akarja Ketek földadni, mely hírek föl is repültek immár oda föl is.«

Hallom az budai vezér mezőre szállását is, talán az erdélyi fejedelem ő nga is hasonlóra kényszerítették mind az töröktől, s mind az kajtár népnek sok tolvajkodások miatt; úgy írjon pedig Kd nekem választ mind ezekre, hogy fölküldvén ő felségének, ne találtassék kétségesnek.

Haller Gábornak Váradon 1659. aug. 13-án kelt igen érdekes válaszában e vádra következő sorok felélnek: »Immár Várad forog fönn, hogy annak színe alatt mások kedvessége előmozdittatván, mi gyűlölségbe hozattassunk.

Az Isten se engemet, se mást akárkit is erdélyi birodalomban lakót, se lelkében, se testében meg ne áldja, ha csak gondolkodott és gondolkodik is Váradnak török kézbe ejtése felől; sőt a mennyire romlott állapotunkhoz képest rá érkeztünk, legderekasabb gondunk ez váradra várra várra, melynek épületire most is az egész partium ily elpusztult állapotjában is kapuszám után való fahordást vállalván, a takarodás-

nak idején is hordatja. Az ki vádol azzal bennünket, mutassa legkisebb jelenségét, ítéltsünk úgy osztán ne csak az magyar nemzettől, hanem az egész keresztyénségtől sententiáz-tassunk ámbár« stb.

És a vádat formális ténynyel bizonyítani alig lehet; maga Rákóczi is Rákóczi Lászlóhoz intézett s Ecseden 1659. márcz. 16-án kelt levelében így ír: »Váradot talán ki is adom az erdélyieknek, mert azt mondják, e miatt pusztul az ország; de meglátja Kd, a török elveszi.« Barcsai viszont Szamosujvárt april 3-án s Alvinczen apr. 28-án kelt leveleiben panaszkodik, hogy Rákóczi Bihar vármegyét és Váradot még mind kézen tartja.

Végre erős gyanualapot képez ama levél, melyet Barcsai a szegény ostromlottakhoz 1660. július 17-én a török táborból intézett, melyben egyenes föladásra szólítja a várad praesidiumot, mondván: »intjük Keteket, ne vesse vakmerőségre magát, folyamodjék hatalmas császárnak kegyelmességéhez, ez hatalmas nemzetség ellen ne opponálja magát, még most vagyon idei, hogy Ali pasa ő nga előtt kegyelmet talál mind magoknak, javaiknak s jószáginak, még szegény Erdélynek is használ« stb.

De e levélről sokan s különösen az egykoru Bethlen János, határozottan állítja, hogy Barcsai Ali pasa kényszerítő parancsára írta e levelet ¹⁾.

A török politikája könnyen érthető, tiszta volt és saját utján határozottan haladott előre.

Mióta nagy Solimán János királyt megsegítette s a kis János Zsigmondot fiává fogadta, ezt az atyai s pártfogói viszonyt sokszor megemlegették az erdélyiek, mikor a porta az adót emelte, sergeit, tatárjait rájuk küldte s a moldva-oláhországi vajdákat ellenük uszította; a porta pedig becsülte egyik-másik fogadott fiát, a mennyire tőle kitelt, de sokszor neki készült, hogy felfalja őket; azonban nem tette, részint mert volt esze, hogy aranytojó tyukját meg ne egye, részint

¹⁾ »Quas (Ali) extorserat III-ik könyv 17. lap. Krauss György pedig azt állítja (Fontes Rerum Austriac. IV. kötet 101. lap), hogy a Haller Gábor által is ajkirt levelen ez volt írva: »Datum ex metu.«

mert sokszor olyan legény volt a fogadott fiu, hogy nehezen boldogulhatott volna vele. Kezdte is unni az önálló urakat mint Martinuzzi, a Báthoriak s már I. Rákóczi Györggyel is uralkodása vége felé komoly véleménykülönbséget támasztott, a mennyiben Erdély adóját 10 ezer helyett 15 ezer darab aranyra kívánta emeltetni és a hét vármegye birtoklásáért külön 20 ezer tallért követelt, holott Rákóczi ezt az összes 13 vármegyéért ajánlotta meg, ha t. i. azokat mind birni fogja. Midőn e miatt a vita már-már elkeseredetté lett, I. R. György meghalt 1648. okt. 11-én és fia mind a 15 ezer aranyat s mind a 20 ezer tallért elküldte a portának, hogy egyelőre lecsendesitse, mert neki saját távolabbi céljai voltak. Teljes függetlenségét akarván megállapítani, saját szakállára vegyült az oláhországi s moldvai ügyekbe, s úgy indult a lengyel korona után is. Tudjuk, mily eredménnyel. A török tehát elhátározta, hogy a függetlenkedő fejedelmek helyett engedelmesebb satrapákat tesz Erdélybe; mi végre legháthatósabb eszköznek mutatkozott az ország védrendszerét tenni-tönkre, Karánsebest, Lugost, Lippát, Solymost, Jenőt, Gyulát rendre elszedegetni s végre Váradot is elfoglalni. Ali pasának — a krónikások szerint — midőn az előbb engedetlen s később a némettel szövethető Rákóczi elkergetésére küldék, Várad bevétele nem volt utasításában, csak az lehetett föladata, hogy jövőre nézve az erdélyi fejedelem keskenyebb korlátok közé szorítandó; de Ali pasa jól tudta, hogy az erdélyi fejedelmet semmivel sem lehet jobban gyengíteni, mint ha Nagyváradot is elveszik tőle. Ily értelemben tett fölterjesztésére meg is kapta a várt parancsot, mielőtt Temesvárról kiindult. És midőn Haller Gábor és később Barcsai táborába mentek, föl is kérte tőlük a várat s azután fölkerete a hü örségtől is; s midőn Barcsai és Haller tehetetlenségükkel mentették magukat, megmutatta nekik 50 ezer főből álló fényes táborát és nehéz ágyúit, a váradiaik tagadására pedig 45 napi dühös ostrommal felelt.

Azonban tekintsünk egy kissé a császár-király közelébe, hogy miként fogták föl ott a dolgokat, s különösen Várad ügyét.

A császár király háborút folytatott a svédekkel, Montecuculi vezérsége alatt jókora tábora volt oda Lengyelországban s nem igen szerette volna ez időben a törökkel kötött békét megszegni s új háboruba elegendni. Hasztalan dolgozott Rákóczi segítségért s hasztalan írták, hogy a török Magyarországra is készül, mert a veszélyt teljességgel nem akarták hinni; végre is marquis Gonzaga Hannibál vezérlete alatt vagy három-négy ezer embert indítottak lefelé, de azt is Felső-Magyarország felső szélein Szepes vármegye felé sétáltatták, hogy a törökök még csak meg se lássák. Különösen, hogy Váradot is el akarja foglalni a török, sőt a Tiszán-tuli két vármegyét is, ezt teljességgel nem hitték s ijesztésnek, fenyegetésnek tartották. A bécsi és gréczi felfogást hiven jellemzik gróf Rottál Jánosnak gróf Csáky Istvánhoz intézett levelei, melyek e tárggyal kimerítően foglalkoznak.

Gróf Rottál Bécsből 1659. decz. 23-án így ír: »Két rendbeli levelét vettem Kdnek és megiszolgálom, hogy az erdélyi állapotokról tudósít, melyet ő felségének és gróf Porcia uramnak megmondottam. Bizonynyal irom édes gróf uram, hogy Kd és még két jóakaró barátink kívül senkitől semmi bizonyos hír nem jött eddig, sőt a kiket tőlünk értenek itt, azokat is csak költött híreknek tartják.« 1660. január 1-én. »Az minémü hírek Erdély felől sűrűn kezdenek jöni, azokat nem akarták az emberek hallani, költ híreknek mondották, most is nem örömet hallják« stb. Csáky e sorok végére ily sajátkezü megjegyzést tesz: »Ha Leopoldisták volnának, hitelt adnának az én irásimnak, de mivel corpore et animo Rákócziisták, nem kívánom, szükségesnek sem tartom, hogy szeressenek.« Rottál további leveleiben így ír:

Febr. 28-án. »Budáról értesültem, hogy egy fő török érkezett Konstantinápolyból Budára igen sok pénzzel, hogy gabonát vegyenek; azt is írják, hogy a török nemcsak Erdélyre, de minden bizonynyal Magyarországra is készül. Törökországból előbbeni szokás ellen sok időtől fogva ide semmi levél nem jött.«

Márczius 5-én. »Bánffy Dénes ¹⁾ uramat várjuk, mit ad

¹⁾ Őt az erdélyi urak küldték, hogy próbáljon valami segítséget.

Isten, megértjük. Az imperiumbeli fejedelmektől jó válaszok jönnek, bavarus 1300 gyalogot, 300 lovas és száz ezer tallért ígért mindjárt megadni.»

Március 7-én. »Minthogy Károlyi uram sógorunk Kdnél volt és kétségkívül kddel derekas conferentiát tartott, azért Kdtől váránk ide föl leveleket; mert én édes sógor uram olyan híreket hoznak ide felé, hogy az, ki tudja miben legyen az állapot, csodálja miképen tudják ki is gondolni. Most Barsai fejedelemnek holt hírét hirdetik; az erdélyiek beküldenek a portára, hogy Rákóczi lehessen a fejedelmök. Szebenben az lóhusra szorultak, sójuk, kenyérük nincsen, gyalázatosan el kell veszniök stb. . . .»

Más levél ugyan az nap este: »Itt oly hír vagyon, hogy Barsait megétették; Rákóczit ujonan fejedelemmé választották. Az istenért kérem Kdet, szeretettel kérem Kdet, irjon minél előbb« stb.

E levélen Csáky kezével ily jegyzés áll: »Brevibus választ irtam, kiben ilyen is vagyon. Értettem olyat is, hogy Palatinus uram patens levelére lovas hadat is gyűjtenek Rákóczi uramnak Árvában, de csak egymásnak való izengetések által és valaki felveszi az fizetést megküldik neki. Mint hogy azért ezt csak hallomásból írom kdnék, végére megyek, ha ki van-e adva a Palatinus uram patense: sub dato 23. martii 1660.«

Rottál azonban nem az az ember volt, ki titkot tartson, s így Wesselényi értesült e nem annyira veszedelmes mint igaztalan vádról s boszszankodott is ezért Csákyra, de pár hó múlva épen Rottál közbejárására ismét kibékültek.

Budai Zsigmond, Barsay ügynöke, Temesvárról 1660. márcz. 22-én így ír Csákyknak: »gyanitom, hogy ezek azért készülnek oly nagy erővel, hogy Váradot is elfoglalják nem az én uramnak, hanem maguknak.« Ez a levél már april első napjaiban Rottál kezében volt.

Ez időre már annyira értek a dolgok, hogy a király márczius 29-én kelt leiratában sereggyűjtéssel bizta meg a nádort s elhatározták, hogy egy figyelő serget állitnak a Tisza partjára, melynek rendes német katonaság lenne egyik része Souches tábornok vezetése alatt. »Palatinus uram — írja Rottál Csákyknak april 1-én — harmadnapja ment innen el, min-

denképen kívánja az mi kegyelmes urunk szolgálatinak promoteálására, hogy Kddel jó értelemben lehessen és az régi sinceritás megújulhasson. Mihent Trencsén vármegyébe érkezik és talán még annál is hamarabb írnia fog, kívánván, hogy Kd is correspondeáljon ő kemével; én igen hasznosnak itélem az ő felsége szolgálatjára nézve Nagy itt a hír, mintha az török Szolnoknál az Tiszán által költözött volna mifelénk, de én semmiképen nem lihetem. Gróf Zrini uram (Miklós) ma megyen hazafelé és a tájan igen tartanak az töröktől.

Vasárnap az spanyol és francia békesség miatt az »Te deum laudamust« fogják énekelni, nagy reménységben lévén, hogy minálunk is végben vitetik az békesség, melyet az sweicai királynak halála facilitálni fog.«

April 18-án: »Ez órában érkezett Temesvárról egy Semper György nevű . . . kit az győri generalis oda küldött . . . nekem is azt írja Budai uram, hogy a törökök nagy készüllettel megindultak, ez az Semper György látta őket, szép hadaknak mondja lenni, ne adja Isten, hogy Váradot megszállná, tovább is jőne az az török. Itt oly reménységben vagyunk, hogy csak kevés nap múlva meglesz az békesség, mert minden felől most jöttek az trakták. Az német hadak Lengyelországból Magyarország felé utban vannak, a többi is hamar megindul.«

Május 2-án. »Kd ottan lévén az ő felsége szolgálatában, sokat promoteálhat, ide is drága jó informatiót és bölcs tanácsot adhat.«

Május 16-án: »Holnap nyolczadfél órakor Laxenburgban kell lennem s akkor előadom ő felségének a Kd híreit.« (Minden levélben ajánlva van, hogy Wesselényivel éljen jól, értsenek egyet).

Junius 6-án: »Épen a »Te deum laudamust« énekeltük, midőn az Kd levelét hozták a szent egyházba és én gróf Porcia urammal ülven, mindjárt megmutattam és igen kedvesen látta, hogy Kd és Palatinus uram együtt irták alá a levelet; rövid nap Palatinus uramnak írni fog Porcia uram.«

Junius 10-én: »Némelyek hirdetik, hogy Rákóczi sok hadat gyűjtött volna s lovasában 250 s gyalogja 350 veszett, magán is vagyon seb, de nem ártalmas«¹⁾.

¹⁾ Rákóczit már ekkor el is temették volt.

Junius 17-én: »Azt írják, hogy a török Váradot meg akarja szállani, és ha esztendőket tölt is előtte, megvenni. Ez órában ő felsége után indulok Gericzbe (Gréczbe).«

Leopold leküldötte Souchest 10 ezer emberrel a Tisza mellé, megparancsolta, hogy a határra jól vigyázzanak s aztán mint a ki dolgát jól végezte, jun. 17-én nyári idényre Gréczbe távozott; körülbelül azon nap, midőn tábora Tokaj és Rako-maz vidékén letelepedett. De a hírek teljességgel nem hallgat-tak el, sőt naponta nyugtalanabb modorban léptek föl s min-denféle változatban csak azt ismételték, a török oly nagy számmal jön mindközelebb, hogy Váradot, a két vármegyét ¹⁾ bizonynyal elfoglalja s talán még tovább is megy. A Bécsben, Gréczben járó-kelő idegenek, állandó és rendkívüli követek kezdtek foglalkozni a kérdéssel, tanulmányozták Várad lehető elestének fontosságát, szóval bármennyire igyekeztek a titkos tanács urak agyonhallgatni az egész török támadást — a kér-dés teljes meztelenségében előttök állott és megoldásra várt. Rákóczi csatavesztésének (máj. 22-én) — és halálának híre egyelőre csak az ő pártját döbbentette meg; a többiek első pillanatra a csomó megoldását vagy legalább is elodázását látták benne. Holott a németpártiak helyzete most lett csak-ugyan válságos. Ők így okoskodtak: Rákóczi elhalt, Barcsai vetélytárs nélkül maradt, a lázadó sereg szét van verve, a kegyencz elfoglalhatja trónját, a bukott fejedelem jószágiból a sarez és adó könnyen kitélik, a török sereg haza mehet s ránk nézve mindegy akár Rákóczinak, akár Barcsainak hívják az erdélyi fejedelmet; sőt Csáky is Rottálhoz irt levelében junius 10-én ujjongva ír: »Ez hónap 3-án nekem irt Kd becsü-letes levelét die 8-a vettem szeretettel, kiből az közönséges békességnek confirmatioját nagy örömmel értettem, tartsa meg a jó Isten világ végéig.

Irhatom én is Kdnek, hogy szintén most informáltattam egy bizott barátom leveléből, hogy Rákóczi György is meg-halt, ki, ha igaz talál lenni, az egész magyar nemzet között is állhatatos békesség vagyion, de facto és a mi kegyelmes urunk tamquam liberum agens egy vitézének is vére ontása nélkül,

¹⁾ Szathmár-Szabolcs.

nemcsak az Tiszán túl való földet és minden helyeket veheti magához és birhatja, hanem az Rákócziaknak minden hami-san keresett és praetentiose birt várakat, jószágokat és azok-ból minden gyűjtött kincseket, ugy birhatja és disponálhat mind azokból, az mint ő felségének tetszik; egy szóval édes sógor uram, ő felsége az megnevezett gonosz embernek halá-lával, absolutus Rex Hungariae, kiért dicsértessék az teljes szent háromság örökké.«

De még jól el sem terjedt a Rákóczi halálának híre, már követte a másik, hogy a töröknek esze ágában sincs a baza-menetel, sőt hogy sokkal gyorsabb menetekben haladva jul. 12-én már körülvette Váradot s kegyetlenül ostromolni kez-dette. Nosza, kezdtek bolyongani a titkos tanács tagjai: gróf Auersperg, gróf Porcia, marquis Gonzaga s gróf Rottál egyre küldte a courirokat, hogy a magyar urak is jöjjenek el a fontos tanácskozásra. Különösen Lippai érseket, Szelepesényi kan-czellárt és Zrini Miklós horváth bánt mindenképen meg akar-ták várni.

Ez alatt a hős váradiak utolsó emberig való védelemre szánták el magokat s jul. 10-én véglegesen a várba vonultak. Pár nappal az előtt volt náluk Bálintfi Ferencz tokaji alka-pitány mint Wesselényi küldötte s a mennyire lehetett szóval tenni, kitarásra bátorította őket. Ők azonban segítséget, ille-tőleg néhány száz katonát és néhány pattantyust kértek, mert élelmők, hadiszerek volt elég, de a nagy várban, melynek fede-zésére 5000 ember volt számítva, csak 850 fegyverfogható katona és polgár volt. Mielőtt azonban a kapukat bezárták volna, jul. 9-én Balog Máté alkapitány a tényleges parancs-nok, RácZ János első hadnagy alparancsnok, vojai Ibrányi Mihály ¹⁾, Szalárdi János a történetirő, Boldai (vagy Bold-

¹⁾ Ibrányi Mihály hasonló nevű atyjának volt váradi alkapitánynak fia, a mint a Fontes Rerum Austriacarum IV. kötetének 100-ik és 111. lapjain áll az egyedül szakértő katonailag képzett ember a vezérségben. Szalárdi szerint Barcsai híve; de a magy. kamarai L-tárban látható sajátkezű s 1659. jun. 27-én kelt és Rákóczihoz intézett levele szerint, csak színből Barcsaista s különben hű Rákócziista, m't aztán élete fölkl-dozásával is bizonyított.

vai) Márton és Belényesi Ferencz biharvármegyei vice-ispánok, s a városiak közül is a főbbek jó hajnalban összegyűltek s elhatározták, hogy a német praesidiumot is elfogadják, szintugy a királyi parancsnok elfogadását, szóval mindenre készeknek nyilatkoztak. Ezek felől írást készítettek s Pankotai György és Szöllösi Mihály kezébe adták, hogy menjenek egyenesen Tokajba s a nádortól és generalistól okvetlen segítséget hozzanak. Három napig hiába várakoztak, a követek hírt sem adtak magokról — ez alatt a török sereg körülvette a várat s jul. 12-én Boldvai Márton alispán személyében új követet indítottak a nádorhoz, de ő már csak nehezen menekülhetett el a török táborok mellett s a nagy kerülés miatt csak jul. 15-én érkezhetett Tokajba. Nem szándékom előadni a katonai intézkedéseket, melyeket Szalárdi, Bethlen János és Kraus György elég híven s elég részletesen elbeszélnek, csak még azt jegyzem meg, hogy Barcsai jul. 17-én új levelet intézett a várbeliekhez, hogy adják meg magukat, melyre a váradiak, bár semmi feleletök sem érkezett a kir. táborból, már jul. 18-án ily feleletet adtak:

»Tegnap nekünk iratott Ngod méltóságos levelét elvettük azon órában, hogy kegyelmes urunk, magunk oltalmáért opponálni kényszerítettünk az vezér hadainak, azzal kéntelenek voltunk, holott az természet csak egy fergecskében is beleoltotta az maga oltalmazását.

Mi, kegyelmes uram, elhiszszük, kész volna az vezér minékünk hitlevelet adni Váradért, de Ngod kegyelmesen meghocsásson, nem azért ragaszkodtak volt az mi boldog emlékezetű eleink hatalmas császárok fényes köntöséhez, hogy végképen így elnyomassunk egész országu egy maga méltóság vadászó, telhetetlen embernek vétkeiért.»

Az Isten ő szent felségét és szent angyalait híván bizonyságul, hogy ezt nem érdemelték, tovább így folytatják: »Mi kegyelmes urunk mind az vezérnek, mind Ngodnak kiadtuk válaszunkat egyszer ¹⁾, annál egyebet most is nem írhatunk.

¹⁾ Ugy látszik tehát, hogy már előbb is írt Barcsai, sőt Haller is aláírta, mely levél végén — azt mondja Kraus Fontes Rer. austric. IV. kötet 101. lapon, — ez állott: »Datum Ex Metu« stb.

Mi az mindenható Isten eleibe támasztjuk ügyünknek igazságát, az ki a hatalmas császárnak is adta az világi nagy hatalmát és mihelyt akarja mindjárt elveheti és másnak adhatja, és minket is csodálatosképen kiragadhat és megszabadíthat ez veszedelemtől is. El is hiszszük, minden bizonynyal itéletet teszen közöttünk és az vezérnek ebbeli cselekedeti közt, ki hogy édes hazánk ez nagy romlását, pusztítását hatalmas császárunk az fényes porta parancsolatjából cselekedte, már most midőn minden jancsárok az egy ember halálával lecsendesedtek vala el sem hihetjük. Már kegyelmes urunk, az paradicsomban dicsőségesen nyugvó szultán Szolimán méltóságos athnaméja az porba tapodtatott. Hatalmas császárunk ő maga császári hatisherifjét hát megvetette; ugyan ő hatalmassága teljes hatalommal szabadulásunkra bocsátott szerdárja erős hitlevele az vezér ő nga lova lábai alá, az sark alá tapodtatott, — hát mi már tovább minek hihessünk s hogy adhatnánk hitelt az hitleveleknek: itéljenek ez világi minden méltóságbeliek Ngoddal együtt igazságos istenes itélettel. Éltesse Isten Ngdat stb. Infra Várad die 18. julii 1660 ¹⁾.

Igy irt e maroknyi nép, midőn 50—60 ezer (s némelyek szerint 80 ezer) főből álló és jól felszerelt ostromló tábor vette körül s nem törődve szörnyű veszteségeivel, hősies elszánt-sággal verte vissza az ellenség rettenetes ostromait.

Mondhatná valaki, kár volt e reménytelen és egyenetlen harczt folytatni, jobb lett volna jó feltételek alatt a várat átadni s a 850 jeles harczt jobb időkre fűntartani s nem várni, míg 500 hős elvérzik, mert már láthatták, hogy segítség csak egyfelől jöhet, onnan pedig nem jó — — de hisz akkor nem lettek volna magyar katonák! kik ha már csak 50-en vannak együtt ugy tanácskoznak, ugy határoznak s ugy fognak a végrehajtáshoz, mintha ötszáz ezeren volnának; oly bámulatos fatalitással s oly lankadatlan tevékenységgel biznak a magyarok istenében, hogy míg a fizikai kimerültség nem erőszakolja, az utolsó öt se teszi le fegyverét

¹⁾ Gróf Csákymak kassai levéltárából.

De, hogy a helyzetről minél tisztább fogalmat szerezhessünk, vessünk egy pillantást a nádor körében történetekre is. A nádor 1659 végén fölment Bécsbe s ott volt 1660. márczius 30-ig; ez idő alatt némi részben Rákóczi-pártinak mutatta magát, de úgy hiszem csak annyiban, a mennyiben az udvar körül ez időben a Rákóczi pártolása volt túlsúlyban. Ekkor azzal az utasítással ment el, hogy — miután a király márczius 29-ről kelt leiratában ¹⁾ tudtul adta a vármegyéknek, hogy a határok védelmére serget fog küldeni kedves híve a nádor vezérlete alatt, — ő maga is részéről szólítsa föl a vármegyéket és főurakat, gyűjtsön katonákat s a török Rákóczi-féle háboru átesapással fenyegetvén a határok megvédésére vonuljon a Tisza mellé. Melléje ígérték Souches tábornokot, ki májusban szintén utnak indult. Wesselényi néhány napot Pozsonyban töltött s ápril 15-én már Strehenben volt, honnan néhány száz lovassal kiindulván, május közepén már Lőcsén találjuk, hol június 9-ig időzött. Ez idő alatt látogatta meg a szepesváraljai prépostságot, hol június 6-án gróf Csáky István, Souches tábornok, Zichy István kamara-gróf s több fő urak társaságában misét hallgatott, áldozott s együtt ebédeltek ²⁾. Június 10-én ez az egész társaság és még a nádorispánné is gr. Sz. Mária Csáky vendége volt Szepes várában, mikor Csáky 500 kassai köből gabonát ajánlott föl ajándéknul a hadsereg számára. Június 11-én lefelé indult a nádor — június 18-án Enyiczkeről keltezi levelét s a táborral egyesülve, június utolsó napjaiban már Tokajnál állottak s táborukat Tokaj és Rakamaz között helyezték el.

Wesselényinek Zichy István kamarai gróf s tábori intendans eredeti levele szerint közel két ezer embere volt ³⁾.

¹⁾ Akad. Ért. 1856. 385. lapon egész terjedelmében olvasható.

²⁾ Itt írtak alá Csákyval ketten, egy gróf Rottálhoz Bécsbe intézett levelet.

³⁾ Felét alaptalan Szalay (V. kötet, 45. lap) ama gyanuja, hogy Wesselényi több pénzt vett föl, mint a mennyi katonája volt, mit Szalay abból gyanít, hogy Souches egy indulatos levelében azt írja: »600 katonáját se láttam Wesselényinek.« Szalay pedig látta 1200 lovas katonaszoldjáról szóló nyugtáját.

Souchesnak pedig 10,000; hét ezer gyalog muskatéros és három ezer lovas.

Első dolguk volt a váradiakat megbiztatni, mi végett Bálintfi Ferenczet, tokaji alkapitányt küldötték oda. Azután ő felségétől engedélyt, illetőleg parancsot eszközölni, hogy a határon túl is mehessenek. Második meg az, hogy a vármegyéktől élelmet, húst és kenyeret s aztán katonát vagyis inkább pénzt szerezzenek.

Mert megjegyzendő, hogy ugy a föld népe, mint a vármegyék karai és rendei a legnagyobb ellenszenvvel fogadták e serget, ugy, hogy nemcsak a török volt az ellenség, hanem a nép is; sőt Kraus György krónikájában azt állítja, hogy a kir. tábornak egy portyázó csapatját 8 személyen kívül egy lábíg levágták a Rákóczi sereg romjaival egyesült felkelők ¹⁾. Zichy István tábori intendans panaszkodott Csákynek, hogy a községekben pénzért sem adnak gabonát; az igaz, hogy a tábor is rakonzátlan, telhetetlen és vad volt, s bizony a veremkőbe rejtett gabonát nem egy könnyen fedezte föl a föld népe.

Csáky azt írta Zichynek: Ketek nem értik a módját, adják csak át a pénzt az alispánnak, minden vármegye annyi gabonát küld, a mennyi kívántatik.

Nagyon nehéz volt a nádor helyzete, mert utasításai korlátoltak valának és ki kell mondanunk a szót, a személyes fölkeléstől tartott, sőt félt, hogy ha egy nemzeti sereg talpra kél, szembe száll a német katonákkal. Már ez időben oly hírek jártak s keltek a felsőmagyarországi rendek közt, melyek a német serget vezérlő nádorra nézve aggályosak lehettek. És ha kezét szívére tette, minden loyaltása mellett meg kellett vallania, őt is bántotta, hogy Souchesnak az udvari főhadi tanácstól külön utasítása volt, melynek alapján érintkezésbe tette magát a török vezérekkel, sőt egy Lambach nevű tiszttól meg is izenté Ali pasának, hogy ha a császár birodalmát nem bántja, tőle mit se tartson. Ali azonban azt írta: »Tu germanorum Praefecte! A Tiszán egy katonádat se bocsásd át, most miután Váradot megostromoltam, egy talpalatnyit se engedek abból, a mit Rákóczi birt« stb.

¹⁾ Fontes Rerum Austriac. IV. kötet 89. lap.

Ez időben egy személyes ügye is volt Wesselényinek, mely miatt az udvart a világerért sem akarta volna megsérteni, ekkor várta ugyanis, hogy az aranygyapjas rend lovagjává nevezzék, a mi eddigelő csak szóval volt megígérve. Wesselényi pedig tudta jól, hogy a császár mennyire félti katonáit. Egy század katonának elvesztése örökre kegyvesztetté tette volna bármely kedves emberét, s ennél fogva Souches is a császár, azaz a főhaditanács egyenes parancsa nélkül semmiféle merényletre sem lenne rábirható; arra igyekezett tehát, hogy egyenes parancsot kapjanak, vagy hogy a főparancsnokságot ő maga teljhatalommal kapja meg. Várad megszállását s rettenetes ostromát hozva föl, egymásután küldé esedező leveleit a csupán ez alkalomra berendezett futárok által Gréczbe, hogy ő felségétől a várbeliek segítségére s ekkor aztán végső esetben az insurrectio kiállítására is egyenes parancsot eszközölhessen.

A hírek és futárok egymást érték a gréczi udvarban. Csáky sem volt rest, kinek szemeiről Rákóczi halálával elvonult a ködfátyol, tisztán látta a helyzetet s kérve kérte az udvart, hogy Váradot el ne hagyja. Az udvarnál azonban, — a Wesselényi-Souches-féle sereggel, míg a Lengyelországba levő sergek is vissza nem érkeznek, nem mervén a törököt bántani — azt a tökéletlen politikát kezdték játszani, hogy úgy tettek, mintha nem értenék s nem hinnék a török támadását, s mintha komolyan hinnék, hogy Várad oly erősség, melyet a török egy évi ostrommal se tudna bevenni.

Az udvarnak e fogását a pármái követ Chiaromanni 1) határozottan állítja s gróf Rottálnak több, de különösen Gréczbe ugyanazon napról, jul. 27-ről gróf Csákyhoz intézett két levele támogatja. A korábbi levél így szól: »Édes sógor uram Kdet kérem maga tetszését írja meg, hová lehet az töröknek igyekezete, hogy az budai vezért is Szolnokhoz hivatva? Némelyek írják, hogy Erdélyben új tűz támadott és talán a végre megyen az török arra felé

A későbbi levélben pedig ez áll: »Én nem vélem, hogy

1) E követ jelentéseit Óváry Lipót a Farnese-féle levéltárból ma'olta és szíves volt velem is közleni.

a török Váradot derekasan megszállja stf. . . .» Erre aztán a Csáky loyaltása sem volt elkészülve; mikor ő fél éven át csaknem minden nap írja, hogy a török fenyegeti, — később, hogy ostromolja Váradot, meg akarja rohanni a két vármegyét s tán kész tovább is menni, — s majd mindenik leveléhez csatolja a Budai, Pethő, Rédei, Homonnai, Haller stb. uraimék hasontartalmu értesítéseit — akkor neki Rottál uram maga azt írja, hogy nem hiszi Várad ostromlását!

Fordította hát pennáját s Szepesvárt aug. 5-én kelt méltatlankodó levelét Rottálhoz így kezdi: »Gréczbe nekem irt Kd becsületes levelét 2-a praesentis két közzel kaptam, de szomoruan olvastam, mert úgy látom nincsen az udvarnak hírvél vagy nem gondol vele, hogy Várad erősen obsideáltott az pogányságtól és annyira lövetik éjjel nappal, hogy ha szent Mihály napig eléggépen meg nem segittetik az ő felsége kegyelmes provisiojából, oda leszen az egész partiummal együtt . . . és bizonyára oly nagy kárát fogja vallani nemzetünk, mint Buda elveszésének. Mert nem kelletik ezután Ázsiából törököt várni az szent koronához tartozó magyarságnak romlására, hanem szinte beérjük az budai és várad i vezérek alatt levő pogánysággal és így ugy elesik Erdély is az mi kegyelmes urunk, királyunk keresztyén ligájától Váradnak elveszésével, mintha törökökké lennének nyávalyások, az Tiszán tul való egész földet is ne tartsa ő felsége magáénak, mert nemcsak az fog az törököknek behódolni, hanem az innen való vármegyék is, ad minimum Szepesig nem sokára fejet fognak hajtani Váradhoz. Óh átkozott késedelem és félelmes resolutiok de a köztünk levő német armada is el fog veszni döggel, éhséggel minden hasznunk nélkül, sőt inkább nevezetes kárunkkal hiában való heverése és tékozlása miatt, ha ő felsége vagy el nem osztatja széjjel az országban őket, vagy nem revocáltatja, ha frigyét akar tartani az pogánysággal, kit igen debellálhatna az megkeseredett magyar-némettel együtt, ha serio fogna hozzá ő felsége; hogy az Ali pasa hadából csak hirmondó is kevés mehetne vissza az honnét jött, mert noha az gyalogja vagy a mint vagy a, de az lovasa oly rossz, hogy száz is nem ér tíz végbeli törökkel stb. stb.

»Igen kérem Kdet édes sógor uram, meg ne bántodjék

confidens bő iratásomért, látja Isten, könnyebb ha szíve-
m levő keserűségemet derigálhatom Kdnek oly reménység alatt,
hogy az mit illendőnek tanál, közleni fogja Porcia urammal is,
ajánlom köteles szolgálatomat ő ngúnak, kényszeritem az Isten-
hez való szeretetire, ne feledkezzék el szegény nemzetünkről.»

Ez alatt Tokajban is jul. 21-én ¹⁾, a nádor elnökle-
te alatt derekas conferentiát tartottak a vármegyék követei. Az
ősz Boldvay, Biharvármegye alispánja, ki két fiát hagyta a
váradi várban, előadta küldetését, az ostromlottak forró kéré-
sét és legloyalisabb ajánlatait, hogy készek esküt tenni ő fel-
ségének, hogy elfogadják a beküldendő parancsuokot, s tud-
ván, hogy »ily nagy dolog nem lehet meg király hire nélkül,«
készek tovább is várni s tartani az ostromot, csak megsegít-
tessenek. Mások a föld népének panaszáról szóltak, az idegen
katonák és tisztek zsarolásai miatt s végül egyhangulag abban
állapodtak meg, hogy a császár-királyhoz egy valóban meg-
ható föliratot készítettek, melyben legalázatosabban kérték,
hogy segítse meg a váradiakat s tartasson jobb rendet kato-
nái és tisztei közt, mi végre a nádornak (legalább a kihágási
ügyekben) engedjen nagyobb hatalmat a katonatisztek fölött
stb. E föliratban a fájdalom hangján írják: »Haec erat hu-
millima nostra apud Majestatem Vestram sacram veluti uni-
cum christianitatis asylum et refugium in hoc praesentissimo
et moram non faciente periculo instantia . . . ut per viscera
Christi S. C. vestra Majestas dignetur cordi summere et
aestimare Varadinum« etc. Ugyan e gyűlésből a vármegyéket
és fő urakat újból segélyre és készenállásra szólítja Wesselé-
nyi megható szép levelekben.

E fölirat Gréczben nagy izgalmat okozott s bizonynyal
fokozta azt Csákyknak fönnebb közlött levele, »melyet Porcia

¹⁾ Ez adatot Podhrádeczky Horváth Mihályval szemben minden
alap nélkül tagadja s azt állítja, hogy a felső magyarországi rendek csak
Várad elvesztése után gyűltek össze. A tokaji gyűlésről mindenik króni-
kás megemlékszik s maga a fölirat az említett keltezéssel eredetiben lát-
ható a m. kir. kam. levéltárban, melynek Szabó Károly által átnézett s
kijavított másolatát Szilágyi Sándor volt szíves velem közleni. Lásd:
Akad. Értesítő 1855. 406. lap. Némi változtatással gr. Rédei László iro-
dalmi hagyatékai közt Nagy Iván is közölte. Lásd Tört. tár XVII. kötet
73—78. lapokon.

uram sok gondolkodással olvasott.« A fejedelem maga ugy-
szólva ingerültségben volt a sok nyugtalanító hír hallattára
s megparancsolta, hogy a titkos tanácsot s annak magyar
tagjait is hívják össze, hogy őt aggodalmaiból kimentse.
Leopold féltette katonáit, félt a béke megzavarásától és sze-
rette volna Váradot is megmenteni, de nem sokat törődött
az ostromlott népért, mely eretnek volt.

Nyári idő lévén, a titkos tanács tagjai szerteszét voltak
a birodalomban, de Rottál már aug. 4-én írja Csákyknak,
»minden nap várjuk az urakat,« aug. 12-én pedig már azt
írja: »Érsek uram az több magyarországi urakkal itt van-
nak ¹⁾, egynehány nap tartván az tanács, *mi kegyelmes urunk-
nak resolutiojával contentusok*. Az Sleziából és Morvából ren-
delt hadaknak egy courir által ujonnan meg vagyon paran-
csolva, siessenek, úgy hiszem, hogy ha az hajduság és más
magyar hadak conjungálni fogják magokat, az török elmegyén
Várad elől, mert lesznek az mi hadaink 27.000-en.«

Gréczben tehát folyt a tanácskozás a sürgető ügyek
fölött s a legkegyelmesebb resolutio augusztus 13-ikáról kel-
tezve ki is adatott. De természetes, hogy egy magyarországi
kérdésre nézve azon fölfogás közt, mely a váradi és tokaji
tanácskozásokban nyilatkozott és ama fölfogás közt, mely
Gréczben az Auersperg és társai által vezetett titkos tanács-
ban jutott érvényre, oly véghetetlen űr tátongott, melyet áthí-
dalni a Zrínyiek, Wesselényi, Nádasdi, Csáky, Haller Gábor,
Zichy István ama korszak legjobb akaratu közbenjárói sem
voltak sem elég eszesek, sem elég hatalmasok, s melyet egé-
szén betölteni az azóta lefolyt 200 esztendő eseményei sem
valának elegendők.

E grézi tanácskozásról gróf Rottál Csákyhoz irt leve-
lében csak annyit ír — mint láttuk, hogy az urak ő felsége
resolutiojával contentusok, és hogy több katonaság sietteté-
sére futárok küldettek — de kilencz év mulva 1669-ben, mi-

¹⁾ Magyar tagok megjelentek: Lippai eszterg. érsek, Szelepcsényi
kancellár, Zrínyi Miklós horvát bán, Batthiany Kristóf, Nádasdy Fe-
rencz J. C., Zrínyi Péter. Nem magyar tagok: Auersperg, Porcia, Lob-
kovicz, Gonzaga, Rottál.

dön a lázongó felsőmagyarországi rendek, mint Leopold hú emberét ugyyszólva sarokba szorítják Várad elvesztéséért, azt beszélte, hogy: összegyűlvén a tanács s előadatván palatinus uram, a felsőmagyarországi rendek és a váradiai szomorú hírei ő felsége először is azt a kérdést tette, hogy a partiumban lévén Várad, lehet- és vagyon-e oly közü hozzá, hogy megsegíthesse ha az török megszállja? Mely nagy és difficilis kérdésen első nap a tanács-urak meg nem egyezhettek, nagy rész oly vélekedésben lévén, hogy az partium Erdélyhez tartozván, nem volt volna »tunc de praesenti« ő felségének semmi közü Váradhoz. Az nap ezzel oszlottak el, de más nap szorgalmasan ponderálván tovább következő ruináit is ez hazának, communiter azon nyugodtanak meg, hogy: vagyon s lehet ő felségének Váradhoz közü s méltó, hogy megsegítesse.»

Nem volt módomban láthatni eredeti szövegét amaz 1660. aug. 13-án kelt s Wesselényihez és Soucheshez intézett kegyelmes kir. leiratnak, mely végre megengedte az előállítható mindenféle sereg, hajdúk, Rákóczi seregmaradványok, felkelők stb. összevonását és Várad megsegítését — de tudom, hogy az egész leirat amaz ismeretes kétértelmű modorban volt szerkesztve, hogy t. i. az első tekintetre mindent megadni, megengedni látszik, de később oly föltételek, megkötések, záradékok fordulnak elő, melyek a fő engedélyt mintegy kizárják vagy annak végrehajtását teljes lehetetlenné teszik ¹⁾.

Bosnyák Péter, a nádor titkára zajongva írhatta aug. 18-án gróf Csákynek: küld uram a pénzt lovasidnak s küldjed fiadat és a két száz kopját, mert megérkezett ő felsége engedélye, saját szememmel láttam.

De a nyugodtabb elméjű Zichy István ugyancsak Csákynek azt írja: »megérkezett az ő felsége engedélye, de Várad megsegítését csak úgy enged meg, ha »sine conflictu« be lehet

¹⁾ A vármegyékhez intézett s ugyancsak aug. 13-án kelt leirat, meg van Gömörvármegye levéltárában s néhai Ráth Károly Gyömrővármegye levéltárából már közölte is az Akad. Értesítő 1856. évi folyamában 386—387 lapokon. Ez is azt mondja: »meghagyjuk, parancsoljuk, keljeteq fel, tartsatok mustroát, készüljeteq — de mind a mellett további rendelkezésig házáitoktól maradjeteq.« Ily rendelet az ostrom 31-ik napján s 14 nappal a capitulatio előtt!

jutni.« Már pedig, hogy az ostrom 38-ik napján s azon tul, hogy lehetett volna »sine conflictu« a szorosán körülzárolt Váradba bejutni, azt csak a grézi titkos haditanács magyarázhatta volna meg.

De még ez nem volt elég, mert a Soucheshez küldött rendeletben ez állott: ugy haliván, hogy már 25,000 embere van stb., tehát ebből egy pár ezeret vessen Váradra. Souches pedig összesen 10 ezerrel indulván s abból Szathmárt, Kállót, Ónodot s még egy pár apróbb helyet őrséggel látván el, aligha 5 ezer emberrel rendelkezett s mondhatni, nyers hangon írt vissza, hogy ő felségét megcsalták s ily hamis feltételből kiinduló rendeletnek semmi értelme sincs, és hogy miként lenne végrehajtható, ő el sem képzelheti

Hát Wesselényi a másik vezér mit szölt a rendelethez? Megírta gyors futárral, hogy minden perc halálos késedelem, hogy ő terhes beteg s küldjenek más vezért — nem nevezett senkit, de körülírta, hogy Zrinyi Miklóst öhajtaná. Egyszer mind ujából írt a rendeknek: »Ennek az nyomorult hazának vekony itéletünk szerint, többi között nem kisebb szerencsétlenségére minket az ur Isten súlyos betegségnek ostorával hirtelen látogatott meg s ha ő szent felsége rajtunk nem könyörül, hazánk s nemzetünk ily szükségében, személyünk szerint aligha szolgálhatunk; hogy azért ez a föld az mostani felzendült — s veszedelemnek habjaiban uszó idejében fő nélkül ne maradjon, alázatosan nyavalyás sorsunkat gyors courirunk által ő felségének megjelentettük stb.« E körlevél, mely a felső vármegyék levéltáraiban még sok helyt föllelhető ¹⁾, aug. 26-án kelt s szeptember 8-ikára teszi kilátásba az összegyülekezést, melyben pár napi halasztást enged nagy betegsége fordulásaig s ő felsége újabb válaszáig.

A tábor örömjongva riadozott, hogy már végre ellenségre viszik, a vezérek közt pedig a legszótalanabb levertség uralkodott. Wesselényi és Souches újabb fölírataira kellő időben válasz nem érkezett s 48 órai késedelem már pótolhatatlan volt, mert az ostromlottak a végszükség pontján állottak. De ezt Gréczben nem akarták hinni, a hadi tanács e tárgyban

¹⁾ Láttam Gömörben, Szepesben.

többé össze se gyűlt ¹⁾ s Leopold reggeli fogadásainál szóra-
kozottan hallgatta, ha az alföldi híreket előadták, azt hitte a
jambor, hogy minden rendben van s így rá nézve tiszta égből
lezugó dörgés volt a hír, midőn szeptember hó 2-án meghal-
lotta, hogy: »Nagyvárad elveszett!« A túlsúly teljes mérték-
ben a török részére billent.

A vár föladásának körülményei ismeretesek; Szalárdi,
Bethlen János, Kraus György egykori krónikások s az újabb
történetírók is elég részletesen s elég hiven beszélnek el; én
csak a már említett Chiaromámi János pármái követ 1660.
szept. 17-én kelt jelentésének mellékletéből jegyzek föl néhány
sort, melyet egy, az ostromlottak közt levő katona írt s melyet
a követ olasz nyelvre fordíttatván, kormányának megküldött.
Ez aug. 30-án kelt levél nem tartalmaz új adatot, de közvet-
lenségé által érdekes: »Isten kegyelméből kitéttünk sirá-
lomra méltó végső romlásnak és sorsunk nyomoruságának,
hogy tanuságot tegyünk az Isten haragjáról és boszuállá-
sáról.

Amyira elnyomattunk a törökök folytonos rohamai
által, hogy 47 nap alatt nem volt módunk magunkat kipí-
henni, és hogy ebben a várad nagy erősségben utoljára csak
350-en maradtunk, nem elegenden egyetlen bástya védelmére....

Aknázás által két bástyát röpítették légbé, egyikből
egyetlen kő sem maradt helyén, a másikon akkora rést tör-
tek, hogy egymás mellett két szekér bejöhett rajta. A kaza-
máták beomlottak, a kőfalakat lerontották annyira, hogy öt
nyílás volt, melyen az erősségbe behatolhattak; végre Isten a
bizonyosságunk, tovább ellent nem állhattunk. Mihelyt a két
bástya légbé röpült, három dühös rohamot ismételve intéztek
ellenünk a törökök, mely este 9 óráig tartott. Több zászlót
foglaltunk — s 3,000 törököt pusztítottunk el, de közülünk is
sokan veszték el, több tiszt és a parancsnok megsebesült, ki
azután sebeiben meghalt²⁾.

¹⁾ Nyomait látom egy szeptember 10-én érkezett leiratnak, mely-
ben Wesselényi egyszerűen a korábbi leiratokra utasítottatik.

²⁾ A parancsnok alatt vagy Ibrányi Mihályt érti, ki egyik bástya
parancsnoka volt s elesett a nagy ostrom alatt, vagy Rác János alve-

Itt elbeszéli, hogy a palota és főbástya is (dongione)
leromboltatott, az ellenség földhányásokat emelt stb. s ők még
mindig igyekeztek a réseket betölteni, de »47 napig nem nyu-
godván, ki valánk merülve s aug. 27-én megadtuk magunkat;
az őrség biztos helyre vitetett, a hová magunk kívántuk, a miut
megigérték, szavukat tartották.

Mily nagy legyen a veszteség, én azt szóval el nem mond-
hatom, és mégis ha a felsőmagyarországi nemesség segíteni
akarna, mielőtt a törökök a réseket helyreállítanák, Váradot
vissza lehetne venni.

A ki istenesen s jó lelkiismerettel itél, láthatja, hogy mi
az erősséget meg nem védhettük s a szüntelen megújuló ostrom-
ot tovább ki nem állhattuk, mert erőnket elvesztettük s a
folyton tartó rohamok, melyek alatt 500 embert vesztettünk,
nem engedtek módot a rések beboltzására s nem — egy
percznyi időt nyugalomra.«

Várad elvesztésének híre megrendítő csapásként terjedt
szét az országban s mondhatni, lesújtó rémület szállta meg az
embereket. Maga a nádor a rakamazi táborban aug. 29-én
kelt s a vármegyékhez intézett köriratát így kezdé: »Magyar
nemzetünknek az felséges Istent megbántott bűneire micsodás
súlyos ostorát bocsátotta ő felsége Váradnak elvesztésével, az
kinek szinte ez órában hozák tracta által való elveszését!
Haszontalansággal se hitelenségeket, se az török hamis hittől
való megcsalt latorságát nem akarjuk okozni, csak nagy keser-
vesen és szomoruan akarok kegyelmeteknek rapraesentálnunk
Várad elvesztését, boldogtalan sorsát s az által mindnyájunkét,
kihez képest nem várván tovább hátra-jövő ő felsége népét is,
mi Istennek jóvoltából ilyen beteges nyomorult állapotunkkal
is nem gondolván, az armadát megindítjuk és az két vármegye
határára szállunk stb.«

E helyt önkint támad élénk a kérdés, hogy ki volt
tulajdonképen Várad elvesztésének fő oka? E kérdésre a
magyar történelem 200 év óta maig is adós.

zért, ki sebeiben aug. 30-án halt meg s Debreczenben nagy tisztességgel
temettetett el; mert a fővezér Balog Máté még sok évet élt az ostrom
után.

Szalárdi azt írja, hogy a veszedelem okai: »1. Kik megkevesbitették a praesidiumot, elbocsátották a jó czajbertet, pattantyusokat csak kevéssel az ostrom előtt (ezelőzván Gyulai Ferencz várkapitányra, kit gyűlölni látszik). 2. Az özv. fejedelmasszony Báthori Zsófia, hogy néhány száz fogadott néppel s várbeli (Ecsedi stb.) katonáival meg nem segítette. 3. A vidéki nemesség, a szomszédos vármegyék rendei s a kisebb várak, kastélyok urai, lakói, kik a fölszólításra, hogy begyűljenek, néhány fegyverest küldjenek, nem is feleltek. 4. Ö felsége a római császár és főtiszt urak, kiknek semmi károkba sem került volna ez a megsegítés. »De oh nemzetünknek eleitől fogva való egyenetlenkedése, hol a religio, hol egy, hol más dolgok miatt való szakadozások!« Az okos török fölhasználja az alkalmat s könnyű munkával foglalja el, a mit akar. »Az mint im csak ez mostani siralmas ujjvonások alatt Váradhoz, Jenőhöz, Lugashoz, Káransebeshez, Desznéhez, Zsidóvárhoz, Belényeshoz, Papmezőhöz, Telegdhez, Solyomkőhöz, Szent Jóbhoz, Adorjánhoz, Pocsajhoz, Bajonhoz, Zsákához, Sarkadhoz, Szalontához, Bélihez, Petrelyenhez (?), Halmághoz, Károlyhoz, Palotához, Zörin-, Zaránd- és Biharvármegyékkel, annyi sok szép hajdúvárosokkal, annyi nagy darab földdel, im mely könnyen jutának, szánja meg az ur Isten!« Váradban is most, ha csak négy ezer fegyverfogható leszen vala, jó czajbertekkel, pattantyusokkal, a mint mindenképen muniáltatva vala, bizonyára ha kívül meg nem segítették is, de heverhet vala az ellenség addig alatta, a mig hozzá juthatott volna.«

Öreg Bethlen János azt mondja¹⁾: »Sacratissimam imperatoriam Majestatem de subsidiis mittendis requirit alter, sed tanti momenti negotio longum desiderante consilium, antequam quid in re tam ardua factu opus esset, concluderetur actum de Varadino.« Mire a bécsi kiadó e megjegyzést teszi: »Qui confusum Hungariae sub his temporibus statum noverit, is hujus morae causas intellexerit.«²⁾

¹⁾ »Commentarii de rebus transilvanicis.« 1779-ik évi bécsi kiadás, III. könyv, 15. lap.

²⁾ Ugyanott.

Kraus György egykoru kronikás így emlékszik e körülményről: »...da doch zwar der Palatinus Wesselényi Ferencz und General Zuza mit zimlicher macht undt Röm. Keysserlicher Armee bei dem Dorfe Rakomáz auf der Tisza gelegen diese Vestung auss Zulassung undt Hilff Gott woll hette entsetzen undt die belagerung verhindern kennen« etc.¹⁾

Szalai azt mondja: »Leopold hadai tétlenül nézték a rakomázi sánczból mint foszlik le a fényes boglár a magyar koronáról«²⁾.

Horváth Mihály is Souchest hibáztatja, hogy: »henyén, tétlenül nézte rakomázi táborából a vár veszedelmét«³⁾.

Szilágyi Sándor még sanyarubb váddal illeti Souchest, mondván: »Souchestől hasztalan sürgették a segélyt, ígért de nem adott, hanem a rakomázi táborban várta az események fejlődését, bár a nádor s a vármegyék kérve kérték a vár felmentésévé« (?)⁴⁾.

De nem szölok több íróról, mert a vádak több kevesebb eltéréssel mind hasonlóak, főképp abban, hogy ingadozók s határozott adatokkal egyik sem bizonyít. Csak Babocsay Izsákot akarom még felemlíteni, ki egykoru kronikájában azt állította, hogy Wesselényi a rakomázi táborban csak mulatozással, sipoltatással töltötte idejét, a helyett, hogy Váradot megsegítette volna. Nehéz és méltatlan vád; lehet ugyan, hogy mind a német mind a magyar táborban iddógtak ha volt mit s hogy olykor muzsika szót is lehetett hallani, de Wesselényin bizonynyal nem mult a megsegítés s az ostrom idejének második részében bizony nem sipoltatott magának, mert terhes betegem feküdt. Emlékezetre méltó, hogy e vád ellen Wesselényit már Kazinczy Ferencz is védelmezte, a mint az látható, a Felsőmagyarországi Minerva 1826. évi

¹⁾ Fontes Rerum Austriacarum. IV. kötet, 114. lap.

²⁾ Mrorsz. Tört. V. kötet, 49. lap.

³⁾ Mrorsz. Tört. V. kötet, 499—500 lap. Az ostrom elbeszélésében Boldvai Mártonnak Wesselényi nádorhoz érkezése valószínűleg tollhibából van aug. 15-re téve, jul. 15-ik helyett.

⁴⁾ Erd. Tört. II. kötet, 288—289. lap. Az aláhuzott sörök kutförása előttem ismeretlen, s az azokban előadott tények nincsenek összhangzásban az ismeretes adatokkal.

folyamának 738. lapján; hol Kazinczy Wesselényinek egy a rakomázi táborból, 1660. aug. 27-én kelt s Zemplén vármegyéhez intézett levelét közli, melynek aláírása így hangzik: »amicus ad serviendum paratus Comes Fr. Wesselényi *manu aliena propter gravem infirmitatem.*» Ime, mondja Kazinczy, nem hogy mulatozott volna, de súlyos beteg volt.

Ennyit akartam bemutatni a történetírók és kronikások véleményeiből annak bebizonyítására, hogy okadatoltan egyik sem bizonyít. De tekintsünk egy kissé az udvar körébe, hátha talán több tanúságot tallózhatunk.

Leopold az első hír hallatára elment Gréczből ¹⁾ tengeri fürdőre Goriczba, s aztán Triestbe, udvara nagy részét Bécsbe küldvén vissza, honnan Rottál szept. 8-án így ír Csákyhoz: »Én nekem itt kell az több deputált titok tanácsokkal lennem. Az váradi feladás nagy kár. Palatinus uram betegsége főképen ő felsége messzeléte miatt galibás és alkalmatlan. Palatinus uram és az armada Szathmár felé indult, azt kell megerősíteni míg az Isten másra és jobbra fordítja állapotunkat. Ez veszedelemnek nem ő felsége az oka, ha ő felsége akaratjának engedtek volna az emberek, soha annyira nem jutott volna az dolog. Adjanak Isten és a világ előtt számot, kik okai. Ugy remélem, bizonyos okokból ő felsége maturálni fogja vissza való jövetelét. Tegnap ment az itt való titok tanácsoknak opiniojával ő felsége után az courir. Csehországból is megindultak némely hadak. *Ő felségének elég sok hadai vannak, ideiben kellett volna . . . etc. Nem ő felsége vétke.* Ezzel maradok stb.»

De ha ő felsége vétke sem, hát kié? E kérdésre a felelettel habár Klio hallgatott is, a névtelen közvélemény — s az

¹⁾ Leopold szeptember 3-ika és 6-ika közt távozott Gréczből; 9-én már Laibachba volt s onnan Goritzba ment; néhai Ráth Károly azt állítja ugyan, hogy Leopold még szept. 23-án is Gréczben volt (lásd: Akadémiai Értesítő 1856. 393-ik lap); de e tévedés csak onnan ered, hogy Ráth nem tudta *Goritia* és *Graeciam* közt a különbséget. Amaz magyarosan *Gorits*, németesen *Görz* (Friaulban) a tengertől csak egy órányira; ez pedig magyarosan *Goritz* vagy *Grécz*, németesen *Graz*, Steyerország fővárosa. Az okirat különben szabatosan van közölve. Datum in Arce nostra Goritiensi etc.

eddig napfényre került adatok szerint elég alaposággal Leopoldot hibáztatta. Sokan tehettek volna valamit, soknak lett volna kötelessége tenni valamit, s ha mindenik megtette volna magát, talán tovább lehetett volna feltartóztatni a török ostromát; de egyedül csak Leopold tehetett volna a vár sikeres megvédését minden kára nélkül, egy a raga idejében kiadott egyszerű parancsossal.

Ezért bár hová menekült, üldözték a vádló sottogások, melyeknek neszt az idegenek- és külföldi követek közül az udvarnak s a császár környezetének is meg kellett hallania, s valóban érdekes látni, hogy miként igyekeztek a közhiedelem félre-szavaráására, a mi az udvar környezetében nem is volt nehéz.

Először is azt hangsúlyozták, hogy a váradi nép mind eretnek volt, hogy valami svéd kapitány vezérszavára hallgatott. Tudva levő, hogy Bécsben akkor a *svéd* volt a leggyűlöltebb nemzet. Azután bírálgatták az ostromlottak magaviseletét, magyarázgatni kezdték, hogy a vár feladására nem is voltak kényszerülve, de egy kálvinista pap rábeszélte a váradiakat, hogy adják meg magukat, mert a török szabad vallásgyakorlatot enged, nem mint a német stb. Végre midőn az udvaroncok mégsem fojthattak el minden kételkedést, hirdetni kezdték, hogy a császár és vezérei a váradi várat és népet megakarták segíteni, de azok nem fogadták el a segítséget, mert mint uton útfélen beszélték, inkább akarják hallani a török *Alláht!* mint a *pápista Halleluját* ¹⁾.

Mondanom sem kell, hogy e vakmerően terjesztett hírekből egyetlen egy szó sem volt igaz, de a léha és magas köröket, külföldi követeket részben megnyugtatta s tán olyan is volt köztük ki »eben esettel« felelt, ha előtte Várad pusztulását emlegették, de volt olyan is, ki kétkedőleg vagy legalább hallgatva fogadta a mentségeket és csak a száraz tényeket adta elő, midőn kormánya számára tudósítást kellett összeállítani.

Bizzeri olasz író 26 évvel utóbb így ír: »Mikor Susa tábornok lement a két vármegye védelmére, Ecsed és Várad

¹⁾ Vagy mások szerint: a német Berdót (Werdát). Lásd Pauler, Wessel. Összeesküvés. I. kötet, 247. lap.

nem akarták befogadni a németeket *s ez volt oka a jeles erősség elveszésének.* Ali pasa ugyanis nagy sereggel bejövén az országba, egyesült a budai pasával és Barcsaival, kit a törökök Erdély fejedelmévé kiáltottak ki s együtt július 14-én (vagyis július 12-én) megszállták a várat, mely aug. 27-én a töröknek feladta magát. Az egész város eretnek s a feladásra is egy kalvinista pap beszélt rá a népet, hogy t. i. adják meg magukat, mert a török nem háborgatja vallásukat mint a német teszi. Mire a városiak kiáltották: »Inkább akarjuk Alláht mint Alleluját»¹⁾.

A szabályszerűtől el nem térő valóságos udvari kutforrás. A többször említett Chiaramanni páрмаi követnek pedig Goriczban 1660. szept. 17-én e tárgyban kelt jelentése így hangzik: »Várad a törökök kezébe esett, a mi annyit tesz, hogy a barbaroknak megnyílt az út Magyarországot, Morvát, Szileziát és Lengyelországot megrohanni.«

Először a magyar kancellariához érkezett a hír (szept. 2-án Gréczebe) s az udvarnál azt hitték, a magyarok koholmányra, hogy ő felségét ígéretei teljesítésére ösztönözzék, másnap szept. 3-án Souches tábornok külön futára érkezett s jelenté, hogy a vár hősi védelem után, minthogy csak kevesen maradtak s a parancsnok is meghalt, magát feladta. A megmaradtak ugyanis tanácsot tartottak, hogy mit tegyenek s minthogy a magyaroktól érkező utolsó levelek szerint segítséghez nem lehet reménységök *egy svéd kapitány* tanácsára megadták magukat a töröknek, mondván, hogy ezek megfogadják engedni a szabad vallás gyakorlatot — mert mindnyájan calvinisták voltak — ha önkényt teszik le a fegyvert stb.«

A mint látható e levélben, mely Várad elveszte után csak 20 nappal íratott, már érintve vannak Bizozeri hamis adatai, melyeket ő az események után 26 évvel bona fide ismételt s így azt is megtudjuk, hogy a fűrt-faragott mentségeket jókor rendszerbe vették s az udvarnak gróf Rottál-féle

¹⁾ Notitia particolare dello stato passato e presente de regni D'Ungheria e principato di Transilvania, Opera di D. Simpliciano Bizozeri. In Bologna MDCLXXXVI. 66 s. következő lapjain. Érdekes fametszetekkel s köztük Váradnak két rajzával.

spiritus familiarisai addig beszéltek, ismételték míg utóljára a hazug emberek szokása szerint magok is elhitték¹⁾.

Nagyvárad elveszéséről nem én szólok először e helyen. Már 1855. július 9-én beszélt e tárgyról néhai Podhraczký József, mintha Horváth Mihályt akarná czáfolni amaz állításában, hogy: »a felső magyarországi rendek a nádor elnöklete alatt július 21-éről Tokajból kérték ő felségét, hogy segítené meg Váradot stb.« Podhraczký erre azt a megjegyzést teszi, hogy a nádor Tokajban csak táborozott s a felső vármegyék rendei csak Várad eleste után folyamodtak Leopoldhoz. Holott e javítani akaró megjegyzés teljesen alaptalan s 20 év előtt is elég tájékozatlanságra mutat; ma már a tokaji feliraton senkisémet kétkedik, maga az eredeti okirat a kamarai levéltárban van.

1856. április 28-án szintén néhai Ráth Károly akadémiai előadásában »oklevelekkel támogatott jeles értekezésnek« nevezi Podhraczký művecskéjét, pedig merészebben oda dobott történelmi valótlanyságot soha sem védelmeztek, mint ama Podhraczký-féle értekezésben; s befejezésül legyen szabad e melléktárgyat kissé szellőztetnem.

Podhraczký mint kifogástalan történelmi adatot hozza fel gróf Rottál Jánosnak Eperjesen 1669-ben május 16-án gyűlés előtt reggel 7 órakor a felső magyarországi követeknek mondott beszédét, ezzel akarván mintegy támogatni Horváth Mihály ellen intézett czáfolását.

Az ország felső vármegyei és a protestánsok 1669-ben lázadóféiben voltak²⁾. A vármegyék követeit a kibékülés megpróbálására hívták Eperjesre s oda ment mint kir. biztos gr. Rottál János is. A felizgatott rendek hatalmas gravame-nekkel álltak elő s azok közt volt az 1664-iki vasvári béke, és hogy ki volt oka Várad elvesztésének, mert a közvélemény — a mint tudjuk, elég alaposan, — Leopoldot vádolta stb. A kir. biztosok egy része úgy gondolkozott, hogy ezekre a régi dolgokra nem is kell felelni — de végre mégis abban

¹⁾ Hazai írónk közül csak Turóczinál olvastam: »auxiliaris Leopoldi copias non admissis etc. . . « Ungaria suis cum Regibus etc. Tyrnaviae, 1768, 472. lap.

²⁾ Lásd: Pauler Wesselényiféle összeesküvés I. kötet, 220 és következő lapjain.

állapodtak meg, hogy: Rottál, (— ki már 9 év előtt Chiaromanni János pármái, Marchetti toskánai s más külföldi követeiket oly sikeresen értesített az akkori eredményekről —), mint magány ember feleljen a rendeknek s igyekezzék lecsendesíteni a kedélyeket. Pauler Gyula helyesen jegyzi meg, hogy Rottál »*diplomaticus készített beszéd*» felelt s Várad elvesztésének egész bűnét a két év előtt elhalt nádorra háritotta, Leopold királyt pedig teljesen ártatlanná fehéritette, így beszélvén: »Ő felsége (noha derekas kész hadai szintén Lengyelországban voltak, az király és az ország defensiojára az svéd- és az dániai király ellen s azokat ki nem hívhatta) úgy határozta, hogy hét ezer muskatéros és 3 ezer lovasból álló német hadát fogja leküldeni és tizenötszáz magyar lovasra való hópénzt. Ehez irtanak Palatinus uramnak az ő felsége és a tanács urak akaratjából és parancsolatjából, hogy ő nga az szükségre nézve elsőbbben az nemes vármegyéknek parancsoljon tizenöt száz lovasnak fogadása és beállatása felől, (az eddig előadottak a márczius végén kiadott parancsban vannak benne), kiket az végbeliekkel és az Tiszán túl való hajdukkal conjungálván, — azonban még Rákóczi hadaiban is reperálván még másfél ezerig való lovasokat, — és az urak közül is ki száz lovas, ki többet, ki pedig kevesebbet igérvén s leküldvén, Palatinus uram egybeszedvén, telhetnek circiter huszonnégy ezeren és succurálhatnak Váradnak (az előadás e része foglaltatik benn az aug. 13-án és 15-én kelt rendeletekben), miglen pedig az succursus lenne, tempestive vagy ezer muskatéros németet küldjön be Váradnak megerősítésére. (Egy ily egyenes egyszerű rendelet pedig sehol sem létezik, tehát koholmány). Ő felsége az magyar és német tanács urakkal így végezte volt el Váradnak megsegítését, parancsolván insuper, hogy ha az török erejéhez kevés volna az a nép, tehát az particularis lovasok helyett, personaliter venné föl az vármegyéket (aug. 13-án kelt föltételes rendelet).

Alájöven az ő felsége német ármádája (alá jött az már júniusban!) és az ő felsége mezei magyar lovas hadai is conducaltatván s az nemes vármegyék is az lovasok helyett, Palatinus uramnak oly intentioval pénzt administrálván, hogy ő nga lovasokat fogadna.

A midőn már ő felsége azt gondolta volna, hogy kegyelmes rendelése szerint Váradot megsegíti, Palatinus uram Rakomazhoz szállván (már Várad ostroma előtt Rakomaznál volt!) mind magyar s mind német hadaival ő felségének, *nem hogy onnét Várad segítségére indult volna*, de ellenben a rakomazi táborral *másképen informálván mind ő felségét, s mind pedig az ő felsége tanácsát, t. i. hogy: az váradiak resolválták volna magokat, hogy ők az német praesidiumot semmiképen be nem veszik, sőt ha az mostoha szerencse valami szerencsétlenséget hoz is vejjök az várnak megvételeben, inkább akarják, hogy az török Hallát kiáltson az bástyáin, hogy nem az német Berdát! Az vármegyék is nem akartanak insurgálni mellette, arról is így informálta volna ő felségét.*

Értekezésem folyamában igyekeztem hiven adni elő az eseményeket, s azokból látható, hogy gróf Rottál e beszédében mily czélzatosan és alaptalanul ferdit, csak hogy valami módon a lázadó urakat lecsendesítse, megváltoztatja a megtörtént dolgok idejét s szándékokat és tényeket kohol, melyek a valósággal ellenkeznek.

Hisz Leopold részletes, de föltételes utasításait Gréczen augusztus 13-án és 15-én adta ki, a nádor és a rendek könyörgéseire, s azok 18-án és 20-án érkeztek a rakomazi táborba, a vár föladása pedig aug. 27-én történt, mikor tehette volna tehát Wesselényi ellenkező tudósításait s Leopold mikor adhatta volna ki visszavonó rendelését, ha előbb csakugyan nyílt őszinte parancsot adott volna a megsegítésre?

Hisz kezeink közt vannak Wesselényi levelei s Leopold további rendeletei, melyek Várad elvesztése után s ép a nádor sürgetéseire határozottabbak, mint az előbbieik.

De hát a fővádló Rottál miért nem említi egykoru több mint 50 levelében e hatalmas mentséget Leopold mellett? Midőn bizalmas sógorának, Csákynak oly bűnbánólag írta, hogy *ő felségének lett volna elég katonája, csak a maga idejében kellett volna — — — de nem ő felsége vétke.* És csak azon lehet csodálkozni, hogy Eperjesen rövid 9 év mulva már nem akad ember, ki a váradiak vagy Wesselényi mellett fölszólt volna s Rottálnak szemébe dobta volna álnok koholmányait.

Tudom, hogy a Wesselényiről Gyöngyösi jeles költőnk —

s Hormayr és Mednyanszky által adott és kicsiszolt fényes alaknak ártalmára van Wesselényi nádor jellemének s tetteinek beható tanulmányozása, de épen mivel a nádor ismeretségével sok részben dicsekedhetem, jellemével összeférhetlennék tartom, hogy midőn a váradiak hűséget izennek Leopoldnak, őt a keresztyénség egyetlen védőjének nevezik s a Krisztus kinszenvedéseire kéri, hogy vegye szívére Várad sorsát — ugyanakkor a nádor mint az ország feje, mint közbenjáró a nemzet és király közt császár-királyának álnokságot és hazug tudósítást írjon.

Podhradczkynak nincs egyéb mentsége, minthogy ő ez adatot csakugyan találta az akadémia levéltárában s igaz, hogy adat, de a leghamisabb mindazok között, mely korunkra fennmaradt és fölhasználtatott minden kritika nélkül a legüresebb tájékoztatlansággal; mert bár mely oldalról vizsgáljuk e Rottálféle beszédet, csak azt kérhetjük:

Hol van az adatokban a legkisebb árnyéka annak, hogy a váradiak a segítséget nem akarták elfogadni — vagy hogy Wesselényi a nádor, ily tartalmu jelentést küldött volna az udvarhoz s ez által visszaterelte volna az udvar segítő szándékát?

De a nagy veszteség s ennek okozója a gonoszsággal és roszt akarattal egyenlő könnyelműség, a tudatlan restség, a cynikus közöny mentségre szorult! Midőn a bécsi és grécki körök azt sem látszottak hinni, hogy Várad komolyan ostromoltatik s egyszerre mint villám Várad elvesztésének híre közójök csapott — a felelősség ezuttal oly nehéz terhét senki se akarta elvállalni, mindenki szerette volna másra hárítani s midőn mindinkább látszott az erősség elbukásának fontossága, s még a külföldiek előtt is föl kezdett tűnni a hanyagság; — mi volt természetesebb mint a kalvinistákat, a sehol sem létező svéd kapitányt, a praedikátort, szóval az eretnekeket állítani elő bűnbak gyanánt. És midőn 9 év múlva a forrongó nemesség a pulya lelkű Rottál Jánost fölvilágításokra kényszerítette s mintegy számon kérte az elkövetett mulasztásokat, kire lehetett volna könnyebben ráfogni minden bűnt, mint a már őseihez költözött s különben is »notorius« hárben elhalt nádorra?

Wesselényi sokszor önző, meggondolatlan, könnyelmű, hirtelenkedő, sőt mondhatnám, zsarnoki jellemet tanúsított, kivált apró dolgokban, de 62 éves életpályájának s több mint 40 évig tartó közügyekben forgásának tartozunk ama határozott elismeréssel, hogy lelkéhez, jelleméhez ily alávaló kétszínűség nem fért, s a ki Rottál beszédét e helyen minden kétkedés, minden megjegyzés nélkül fejére olvasta, ezelt tévesztett, mert e beszéd nem Wesselényi hamisságáról, hanem ellenségei észjárásának selejtességéről s arról tesz tanubizonyságot, hogy a mi történetirodalmunkban is fordulnak elő hamis adatok és kritika nélkül való földolgozások.

És ha ez esetnek oka az idők milyenségében rejlik, akkor jegyezzük föl tanulságul, hogy vannak korszakok, mikor a történetírás szülötteinek egy része nyomorék; ha pedig az ok csak az illető gyarlóságában keresendő — most már aggály nélkül boríthatjuk reá a feledés fátyolát.

Személynevek.

ALI PASA, a Nagyváradot ostromló sereg fő parancsnoka. Érdekes e részben, a mit Krauss György segesvári krónikás a török vezérre vonatkozólag elbeszél. Szejdi Mehemet, budai pasát ugyanis Barcsai megsegítésére s Rákóczi leverésére 1660 elején Erdélybe rendelték. Ő el is ment s feladatát híven teljesítette. A Szebenbe szorult Barsait az ostrom alól felszabadította s Rákóczit Gyula mellé juttatá. 22-én teljesen megverte. Jártában, keltében a váradiaknak, kik nála tisztelegtek ¹⁾ s a török serget, midőn környékükön átvonult, jól élmeztek, teljhatalmához méltó hitlevelet adott, hogy senkitől sem fognak bántalmaztatni. Azonban a török kormány vagy nem bízott Szejdi pasában, vagy valami árulkodó ember szavára a budai pasaságból elmozdítja s helyébe Budára Izmail pasát küldi, Szejdit pedig seregével együtt Ali pasa táborába rendeli. Ez intézkedés természetesen Szejdit följötte bosszantotta de engedelmessé lett. Éjjelenként pedig a táborban levő Barsaihoz és Haller Gáborhoz járogatott s beszélte, hogy: Ez az Ali pasa nem is nagyvezér, hanem a nagyvezérnek csak kuk-tája (valóban Kiüprili nagyvezér udvarmestere volt) s neki nincs is meghagyva Várad bevétele, csak fitogtatni akarja magát. Kérte Barsait és Hallert, izenjék meg a váradiaknak, hogy az ő hitlevelét tegyék póznára stb. (Lásd a szövegben közölt nagyvárad levél némely kitételeit).

Ali pasa azonban mérges volt a hitlevel kitézése miatt, de azt izente a váradiaknak, hogy Szejdi hitlevele mit sem ér, mert mikor a szultán nevében kiadta, már akkor alá volt írva fölnemtetése a budai pasaságtól és teljhatalmu vezérségtől. (Ez a Szejdi pasa pedig az év vége felé Temesvártt meg is

¹⁾ Lásd: » Régészeti és történelmi közlemények « Nagyvárad, 1875. évi 2. száma 117. Bölöni Sándor cikkét.

zsinóroztatott). Fontes Rer. Austr. IV. kötet 160-ik s követk. lapjain.

Gr. AUERSPERG JÁNOS, a titkos tanács tagja. Lásd Pauler Wessel Összees. I. köt., 41. l.

BABOCSAI IGNÁCZ (vagy **ISÁK**).

BÁLINTFFI FERENCZ, tokaji alkapitány.

BALOG MÁTÉ, nagyvárad alkapitány, az ostrom alatt parancsnok.

BÁNFFI DÉNES, az erdélyi urak követe a bécsi udvarhoz; később Apaffi Mihály lefejeztette.

BARCSAI ÁKOS, erd. fejed. 1658—1660. decz. 31-ig, † 1661.

BÁTHORI GÁBOR, erd. fejed. 1608—1613-ig.

BÁTHORI ISTVÁN, erd. fejed., később lengyel király 1575—1586-ig.

BÁTHORI ZSIGMOND, erd. fejed. 1581-től 1598. apr. 10-ig; ismét 1598. aug. 15-től 1599. márcz. 21-ig s végre 1601. febr. 3-tól 1602. júliusig.

BÁTHORI ZSÓFIA, II. Rákóczi György felesége és özvegye.

BATTHIÁNY KRISTÓF, dunántúli generalis, Leopold belső titkos tanácsosa.

BERZEVICZI sáros-vármegyei orsz. követ, gr. Csáky István bizott embere.

BETHLEN GÁBOR, erdélyi fejedelem 1613-tól 1629-ig.

BETHLEN JÁNOS, történetíró a XVII-ik században, † 1678.

BIZOZERI SIMPLICIANUS, olasz író.

BOCSKAI ISTVÁN, erd. fejed. 1605. febr. 21-től 1606. decz. 29-ig.

BOLDAI (vagy **BOLDVAI**) **MÁRTON**, Bihar vármegye viceispánja.

BOSNYÁK PÉTER, ügyvéd-ember, Wesselényi F. nádor titkára.

BRANDENBURGI KATALIN, Bethlen Gábor neje és özvegye, Erd. fejedelme 1629. nov. 15-től 1620. szept. 28-ig.

BUDAI ZSIGMOND, Barcsai Ákos fejedelemnek fáradhatatlan ügyvivője, marmarosvármegyei nemes ember, † 1661-ben.

CHIAROMANNI JÁNOS, páрмаi követ Leopold udvaránál.

Id. gróf **CsÁKY ISTVÁN**, tárnokmester, sz. 1603., † 1662.

Gróf **CsÁKY FERENCZ**, a tárnoknak fia, Felső-Mrorsz. tábornoka, meghalt 1670-ben, 40 éves korában.

Ifj. gróf **CsÁKY ISTVÁN**, ez is a tárnok fia, országbíró, † 1699-ben.

Gróf **CsÁKY LÁSZLÓ**, a tárnok testvéröccse, országbíró, † 1655.

ÉBENI ISTVÁN, erdélyi főúr, gazdag pénzes ember. Később Kemény János állandó híve.

- ÖGRÓF GONZAGA HANNIBÁL, eszászári tábornok, a titk. tanács tagja, neje gr. Csáky László országbírónak volt leánya.
- GYÖNGYÖSSI ISTVÁN, jeles költő, ifjabb éveiben Wesselényi nádor komornyikja.
- GYULAI FERENCZ, váradi főkapitány, II. Rákóczi György állandó hive, de általában nem volt kedvelt ember.
- HALLER GÁBOR, erdélyi főúr, világot látott tanult ember, később a feltékeny Apaffi Mihály a török táborban felette.
- HOMONNAI Felső-Magyarország generalisa 1660-ban.
- HORMAYR történetíró.
- HORVÁTH MIHÁLY, koszorus történetírónk.
- IBRÁNYI MIHÁLY, atyja hasonévvvel bírt s váradi alkapitány volt. Ő maga II. Rákóczi Gy. buzgó hive s Várad ostrománál esett el 1660-ban.
- JÁNOS ZSIGMOND, erd. fejedelem 1558—1571. márczius 14-ig.
- KÁROLYI magyarországi főúr, gróf Csáky István és gróf Rottál Jánossal sógorsági viszonyban állt.
- KAZINCZY FERENCZ, a híres író; említendő, hogy a történetíráshoz is érzett hajlamot, írt is néhány életrajzot s más apróságokat, s különösen komoly szándéka volt megírni a Wesselényi család történetét.
- KEMÉNY JÁNOS, emlékiratíró és erd. fejedelem 1661. jan. 1-től 1662. jan. 23-ig.
- KENDI JÁNOS, (Kiskendi) erdélyi kanczellár.
- KIS MIHÁLY.
- KORNIS FERENCZ, erdélyi főúr, buzgó katolikus.
- KRAUSS GYÖRGY, segesvári jegyző, krónikairó (német nyelven).
- LÁZÁR GYÖRGY, }
LÁZÁR ISTVÁN, } erdélyi főurak.
- LIPPAI esztergami érsek.
- Hg. LOBKOVICZ Leopold v. b. t. tanácsosa.
- MARCHETTI, toskánai követ a Leopold udvaránál.
- MEDNYÁSZKY történetíró. Hormayrrel az ismeretes történelmi zsebkönyvek szerkesztői.
- MERZ PÁL, a gróf Csáky család jurium inspectora.
- MINYE VAJDA.
- MIKES MIHÁLY, erdélyi főúr.
- MONTECUCOLI REGINÁLD, osztrák fővezér.

- Gr. NÁDASDI FERENCZ, orgbíró; 1671. apr. 30-án lefejeztetett.
- NADÁNYI MIHÁLY.
- NADÁNYI MIKLÓS (?)
- ÓVÁRI LIPÓT, orsz. alleveltárnok, jeles kutató és író.
- PANKOTAI GYÖRGY, az ostromlottak követje Wesselényihez.
- PAULER GYULA, jeles történetíró, orsz. főlevéltárnok.
- PETHŐ ZSIGMOND, kassai alkapitány.
- PODHRADCZKY JÓZSEF, volt orsz. levéltári tisztviselő.
- Gr. PORCIA (vagy PORTIA) FERDINÁND, Leopold egykori nevelője, v. b. titkos tanácsos, a titkos tanács elnöke, később herceg.
- RÁCZ JÁNOS, vagyváradi várhadnagy.
- Gr. RÁDOLT KELEMEN, az udvar küldöttje II. Rákóczi Györgyhez és Bárcsaihoz; gr. Csáky leveleiből ugy látszik, hogy Rákóczi ezt az urat arannyal megvesztegette s aztán azt referálta Bécsben, a mit Rákóczi diktált.
- I. RÁKÓCZI GYÖRGY, erd. fejedelem 1630-tól 1648-ig.
- II. RÁKÓCZI GYÖRGY, erd. fejedelem 1648-tól 1660-ig.
- Gr. RÁKÓCZI LÁSZLÓ, országbíró, római katolikus.
- RÁTH KÁROLY, történetkutató és író.
- Gr. ROTTÁL JÁNOS, (kinek valószínűleg édes anyja (és nem felesége, mint Podhradczky állítja) gr. Thurzó leány volt s így sógorsági viszonyban volt gr. Csákyval, kinek anyósa volt Thurzó leány) v. b. titkos tanácsos, magyar indigena s a magyar nyelven elég jól írt és mint az egykoriak írják, szépen beszélt; de német volt az istenadta testestől, lelkestől.
- RHÉDEI FERENCZ, erd. fejedelem, 1657. nov. 1-től 1658. jan. 25-ig.
- SEMPER GYÖRGY.
- SZELJDI MEHEMET, }
SEIDI PASA, } lásd: ALI PASA.
- Gr. SOUCHES, (a magyaroknál ZUZA, az olaszoknál SUSÁ) osztrák tábornok.
- STOIKÁ SIMON.
- SZALAI LÁSZLÓ, történetíró.
- SZALÁRDI JÁNOS, történetíró a XVII-ik században.
- SZÁNTÓ (?)
- SZÉCHI MÁRIA, iktári gróf Bethlen István s ennek halála után rozsdályi Kun István neje; ez utóbbi férjétől elválván, gr. Wesselényi Ferenczhez, a nádorhoz ment nőül 1647-ben.

SZELEPCSÉNYI GYÖRGY, előbb kancellár, később az ország primása.

SZILÁGYI SÁNDOR, történetíró.

SZÓKE (?)

SZÖLLŐSI MIHÁLY, az ostromlott váradiak küldöttje Wesselényihez
1660. jul. 9-én.

ZÁRÁNY ANDRÁS, előbb gróf Csáky István, utóbb II. Rákóczi
György híve.

ZICHY ISTVÁN, kamaragróf, a most is virágzó gróf Z. család újabb
megalkotója.

Gr. ZRINYI MIKLÓS a költő, }
Gr. ZRINYI PÉTER, } horvátországi bánok.

Gr. WESSELÉNYI FERENCZ, az aranygyapjas rend vitéze, Magyar-
ország nádora 1655-től 1667-ig, azaz haláláig.

ADATOK

A

„NAGY” CSÁKY ISTVÁN

ÉLETEBŐL.

DEÁK FARKAS

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1877. május 21-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1877.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)